

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çocukların COVID-19 Pandemisine İlişkin Algılarının Çizdikleri Resimlere Yansıması

Reflection of Children's Perceptions of the COVID-19 Pandemic on Their Drawings

Öznur Tiryaki¹ Hamide Zengin² Nursan Çınar³

¹ Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Doktora Programı, Sakarya, TÜRKİYE

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Bilecik, TÜRKİYE

³ Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Sakarya, TÜRKİYE

Geliş tarihi/ Date of receipt: 10/02/2021

Kabul tarihi/ Date of acceptance: 06/08/2021

© Ordu University Faculty of Health Sciences, Department of Nursing, Turkey, Published online: 26/12/2021

ÖZ

Amaç: COVID-19 pandemisi nedeniyle hepimiz olağanüstü günler yaşamaktayız. Ancak sağlığın kazanılması ve korunması için emek veren sağlık çalışanlarının çocukları bu süreçten en çok etkilenen gruplar arasında yer almaktadır. Çalışma ile pandemi hastanesinde aktif görev alan hemşirelerin 7-11 yaş arasındaki çocuklarının COVID-19 pandemisine ilişkin algılarının açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar ve çizdikleri resimler değerlendirilerek belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Tanımlayıcı tipteki araştırmada çocuklara resim çizdirilerek açık uçlu sorular formu ile COVID-19 pandemisine ilişkin düşünceleri elde edilmiştir. Elde edilen demografik veriler SPSS programına aktararak değerlendirilmiştir. Açık uçlu her soruya çocukların verdiği cevaplar kendi ifadeleriyle benzer olanlar ile gruplandırılmıştır. Resimlerin yorumlanması, "Resim Analizi ve Psikolojik Testler Değerlendirme" sertifikasına sahip araştırmacı ve dış bağımsız çocuk gelişimi uzmanı tarafından yapılmıştır.

Bulgular: Araştırmaya 17 çocuk katılmıştır. Değerlendirme sonuçlarına göre çocuklar tarafından yapılan resimlerde maske takma, el yıkama, dezenfektan kullanma ve evde kalma kurallarına uyum sağladığı görülmüştür. Çizdikleri resimlere ve kullandıkları ifadelerle göre çocuklardan 11'inin oldukça kaygılı olduğu belirlenmiştir.

Sonuç: Çalışmaya katılan hemşirelerin çocukları ebeveynleri ile ilgili endişe duymaktadırlar. Çocukların endişelerini anlamak ve azaltabilmek için sosyal ve psikolojik destek almaları önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Bakım, COVID-19 pandemisi, çocuklar, çocuk çizimleri, kaygılar, hemşirelik

ABSTRACT

Objective: We are all experiencing extraordinary days due to the COVID-19 pandemic. However, children of healthcare workers, who make efforts for gaining and protecting health, are among the groups most affected by this process. This study aimed to determine the perceptions of children aged between 7 and 11 years of nurses, who are actively involved in the pandemic hospital, of the COVID-19 pandemic by evaluating their answers to open-ended questions and the pictures they drew.

Methods: In the descriptive study, children were made to draw pictures, and their views on the COVID-19 pandemic were obtained using the form containing open-ended questions. The demographic data obtained were evaluated by transferring them to the SPSS program. The answers given by the children to each open-ended question were grouped with statements that were similar to their statements. The pictures were interpreted by the researcher and external independent child development expert with the "Picture Analysis and Psychological Tests Evaluation" certificate.

Results: Seventeen children participated in the study. According to the evaluation results, it was observed that the pictures drawn by the children were compatible with the rules of wearing masks, washing hands, using disinfectants, and staying at home. According to the pictures they drew and the statements they used, 11 children were determined to be highly anxious.

Conclusion: The children of the nurses who participated in the study were anxious about their parents. It is recommended that children should receive social and psychological support to understand and reduce their anxiety.

Keywords: Care, COVID-19 pandemic, children, children's drawings, anxieties, nursing

ORCID IDs of the authors: ÖT: 0000-0001-8788-3077; HZ: 0000-0002-2389-6466; NÇ: 0000-0003-3151-9975

Sorumlu yazar/Corresponding author: Doktora Öğrencisi Öznur Tiryaki

Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik ABD Doktora Programı Sakarya, TÜRKİYE

e-posta/e-mail: oznuritiryaki@gmail.com

Atıf/Citation: Tiryaki Ö, Zengin H, Çınar N. (2021). Çocukların COVID-19 pandemisine ilişkin algılarının çizdikleri resimlere yansıması. Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 4(3), 296-305. DOI: 10.38108/ouhcd.877786

Giriş

COVID-19 pandemisi tüm dünya ülkelerini ve ülkemizi etkisi altına almış olup sağlık, eğitim, ekonomi başta olmak üzere her alanı etkileyen bir durumdur (Topbaş ve ark., 2020). COVID-19 tüm dünyada sağlık için büyük bir tehdit oluşturmakta ve küresel ekonomi için bir tehlike olarak algılanmaktadır. İnsanların günlük rutin davranışlarını etkileyerek panik, kaygı, stres ve depresyon duygularına neden olmakta ve sık sık yoğun korkuları tetikleyerek yaşamlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Çalışkan, 2020). Hastalığa yakalanma riski altında olmak, pandemiye neden olan salgının ne zaman son bulacağını tam olarak bilememek, salgın sürecinde yaşanması muhtemel sosyal ve ekonomik belirsizlik yanında kendimizi ve ailemizi bu zor süreçte nasıl koruyacağımıza yönelik endişelerimizin olması ister istemez yoğun stres ve kaygı yaşamamıza neden olabilmektedir (Kurt Demirtaş ve Sevgili Koçak, 2020). Geçmişten günümüze tüm pandemilerde mücadelenin ön saflarında her zaman sağlık çalışanları yer alır. Bu yüzden aktif görev alan sağlık çalışanları özellikle hemşireler enfekte olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Topbaş ve ark., 2020).

COVID-19 enfeksiyonundan erişkinler gibi çocuklar da etkilenmektedir. Ancak bugüne kadar bildirilen çocuk hastalar erişkinlere oranla daha düşük sayıda ve genelde aile içi bulaş olarak bildirilmiştir. Çocuk hastalarda klinik tablo genellikle erişkinlere göre daha hafif seyrettiği ifade edilmektedir (Bosnalı ve Tander, 2020). Hükümet yetkilileri COVID-19'dan çocukları korumak, karantinadaki çocukların ruh sağlığı üzerine olumsuz etkileri önlemek ya da azaltmak için acil eylem planları hazırlayıp uygulamaktadır. Okulların kapatılması nedeniyle evden (online, canlı bağlantı) derslerin devamı, hareket kısıtlılığı nedeniyle fiziksel aktivitenin sağlanması, dengeli beslenme (obeziteyi önleme gibi), psikolojik destek, hijyen kuralları (el yıkama gibi), evde aile üyelerinin katılımının olduğu aktiviteler gibi başlıkları içeren planlar önerilmektedir (Wang ve ark., 2020).

Pandemiye bağlı karantina ve izolasyon nedeniyle uzun süreli evde kalmak zorunda olmak çocuklarda yüksek stres ve psikolojik sorunlara neden olduğu bildirilmiştir (Capurso ve ark., 2020). Çocukların ve ebeveynlerinin karantinada ya da izolasyonda olması, önemli bir kısmında travma etkisi oluşturmaktadır. Karantinada veya izolasyonda olan çocukların %30'unda, ebeveynlerin %25'inde travma sonrası stres bozukluğu geliştiği saptanmıştır (Sprang ve Silman,

2013). Ayrıca çocukların bakımından sorumlu kişilerin enfekte olması ya da hayatını kaybetmesi çocuklarda psikolojik sorunlara yol açabilir (Liu ve ark., 2020).

Yetişkinler çocuklarla iletişime geçerek onlarla konuştuğunda, aktarılan bilgilerin çocuğun yaşı ve anlama seviyesi dikkate alınarak sunulması gerekir. Hayatı tehdit eden hastalıklarla ilgili hassas ve etkili iletişimin kurulması çocuklar ve ailelerinin uzun süreli psikolojik refahı için büyük yarar sağlayacaktır (Dalton ve ark., 2020). Çocuklar COVID-19 salgını sonrasında çevrelerinde meydana gelen kayıpların nedenini kendisi olarak görebilir ve/veya ebeveynleri sağlık çalışanı olan çocuklar kendilerinin yaptığı bir hata sonucu ebeveynlerini göremediklerini düşünebilirler. COVID-19 gibi sosyal destek kaynağına en çok ihtiyaç duyulan dönemlerinden biri olan kriz durumlarında çocuklar arkadaşlarını görmeye, onlarla oyun oynamaya ve iletişim kurmaya ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyacın var olmasına karşın COVID-19 sonrasında yetkili makamlar tarafından pek çok ilde sokağa çıkma kısıtlamasının ilan edilmesi ve yüz yüze eğitimin sonlandırılmasıyla çocuklar arkadaşlarıyla iletişim kurabilecekleri bir başka deyişle sosyal gelişimlerine destek olacak ve bu krizin yarattığı duygularla baş etmelerini kolaylaştıracak ortamlardan uzaklaşmışlardır (Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020). Anne babaların çocuklarının salgın sürecindeki tepkilerini dikkatle gözlemlemeleri, uykuya geçişte yaşanan güçlükler ve sık sık kâbus görme gibi tepkilerin farkında olmaları ve uyku hijyeni, rahatlatma yolları, stresi azaltmaya yönelik olumlu psikolojik tutumlar sergileme ve dikkati daha üretken ve olumlu bir yöne odaklama konusunda çocuklarına model olmaları önerilmektedir (Jiao ve ark., 2020).

COVID-19 hastalığı beraberinde kaygı, stres ve belirsizlik gibi duyguları getirirken bu duygular her yaştan çocuk tarafından güçlü bir şekilde hissedilmiştir. Tüm çocuklar bu duyguları farklı şekillerde yaşamaktadırlar (Küçük Biçer ve İlhan, 2020). Çocuklar hastalık, tedavi süreci veya bilinmeyen korkusu nedeniyle soru sormaktan ve duygularını ifade etmekten çekinir, duygu ve düşüncelerini resim çizerek anlatmayı tercih ederler. Çocukların çoğunun resim çizmeyi sevmeleri ise bu tekniğin kullanımını daha da kolaylaştırır. Çocuklardan hastalığı/hastalıklar ile ilgili algı ve duygularını resim çizerek görsel hâle getirmelerini ve çizimlerini anlatmalarının istenmesi çok sık kullanılan bir terapötik iletişim tekniğidir (Erdoğan ve ark., 2020). Çocuklar özellikle endişe verici

konuları çizdikleri resimler ile ifade ederler. Sağlık alanında çocuklara çizdirilen resim çalışmalarında özellikle acı, ağrı, hastanede yatma ile ilgili deneyimlerini çizmeleri istenmiştir. Çizimler değerlendirilirken çocukların duygu durumları ile beraber yaşa göre gelişim süreçleri hakkında da bilgiler elde edilebilir (Kortessluoma ve ark., 2008). Resim çizdirmek çocukları duygusal olarak etkileyen olayları aktarmada sözel ifadeden daha etkili bir yoldur (Şen Beytut ve ark., 2009). Doğru yorumlanan resimler çocuğun ruhsal, bedensel ve zihinsel ihtiyaçlarının ortaya çıkarılması için iyi bir yöntemdir (Dilci, 2017). Çizimler ayrıca soyut inanışları sözlü veya yazılı olarak açıkça ifade etmekte zorlanan ilköğretim öğrencilerine kendilerini ifade edebilmeleri için eşsiz ve değerli bir fırsat sunar. Resim çizdirmek çocukların sözlü veya yazılı olarak açıklanamayacak kadar karmaşık kavramları açıklamalarına yardımcı olabilir ve bu nedenle yalnızca sözlü ya da yazılı nitelikte olan verilerden daha zengin veriler sentezlenebilir (Üztemur ve Dinç, 2018).

Çalışmada, pandemi hastanesinde aktif görev alan hemşirelerin 7-11 yaş arasındaki çocuklarının kendilerine sorulan açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar ve çizdikleri resimlere göre COVID-19 pandemisine ilişkin algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Çocukların COVID-19 pandemisine ilişkin görüşleri nelerdir?
- Çocukların COVID-19 pandemisine ilişkin görüşleri ve algıları, onların ifadelerine ve çizimlerine nasıl yansır?
- COVID-19 pandemisine çocuklara kendilerini iyi hissettiren olaylar nelerdir?
- COVID-19 pandemisine çocuklara kendilerini kötü hissettiren olaylar nelerdir?
- COVID-19 pandemisine aileler çocuklarının iyi hissetmelerini sağlamak için neler yapmıştır?

Yöntem

Araştırmanın Türü

Bu araştırma tanımlayıcı tipte tasarlanmıştır. Çalışmada çocukların COVID-19 ile ilgili düşüncelerinin belirlenmesi için nicel veriler ve resim çizdirme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bir pandemi hastanesinde görev yapan, kesin COVID-19 tanısı alan ya da şüpheli olan hastalara sağlık hizmeti sunan hemşirelerin çocukları ile çalışma yürütülmüştür. Katılımcıların araştırmaya dâhil edilme kriterleri; annenin hemşire olması,

çocukların 7-11 yaş (somut işlemsel dönem) arasında olması, çocukların iletişim, resim çizme, kalem kullanma ile ilgili probleminin olmaması, çocukların fiziksel kısıtlılığının olmaması ve araştırmaya hem annenin hem de çocuğunun gönüllü katılmaları şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın yapıldığı hastanede çalışmaya dahil edilme kriterlerine uyan, çalışmanın yapılacağı tarihler arasında çalışmaya katılmaya gönüllü hemşire anneler ve çocuklarının tamamı örnekleme alınmış, örneklem seçimine gidilmemiştir. Gönüllü katılan 17 çocuk ve anneleri (hemşire) araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Veriler araştırmacılar tarafından 01-28 Haziran 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen çocukların annelerinin görev yaptığı hastane 450 yatak kapasiteli olup 120 yatağı yoğun bakım için kullanılmaktadır. Hastane üçüncü basamak sağlık hizmeti sunan eğitim araştırma hastanesidir. Türkiye’de ilk COVID-19 pozitif vaka 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiş, ilk vaka basın yoluyla tüm ülkeye duyurusu ilan edilmiştir. İlk vakanın görülmesiyle hastane 15 Mart 2020 tarihinden itibaren sadece COVID-19 hastalarına hizmet vermeye başlayarak pandemi hastanesi olarak kabul edilmiştir. Pandemi hastanesinde (klinikte ve yoğun bakım) 310 hemşire aktif görev almakta, tüm hemşireler COVID-19 pozitif/şüpheli hastalara sağlık bakım hizmeti sunmaktadır. Pandemi sürecinde birçok sağlık çalışanı evinden, eşinden, ebeveynlerinden ve çocuklarından ayrı kalıp hastane tarafından organize edilen konuk evlerinde kalmaya başlamışlardır.

Veri Toplama Form ve Araçları

Araştırmacılar tarafından ebeveyn ve çocuk hakkında demografik bilgileri ve konu ile ilgili açık uçlu soruları içeren soru formu kullanılmıştır. Soru formunda demografik bilgilere ilişkin; annenin yaşı, eğitim durumu, hemşire olarak görev süresi, görev yaptığı birim, pandemideki çalışma şekli, çocuğun yaşı, cinsiyeti, okulu, internet ve telefon kullanma durumunu sorgulayan 13 soru yer almaktadır.

Açık uçlu sorular ise şu şekildedir:

- 1) COVID-19 ile ilgili resmi çizerken neler hissettin?
- 2) Bana çizdiğin resmi anlatır mısın?
- 3) COVID-19 ile ilgili seni iyi hissettiren neler var?
- 4) COVID-19 ile ilgili seni üzen şeyler oldu mu? Oduysa nelerdir bahsetmek ister misin?
- 5) Sence ailen senin daha iyi hissetmene yardımcı olmak için şimdiye dek neler yaptı?

6) Sence ailenin senin daha iyi hissetmeni sağlamak için daha neler yapmasını isterdin?

Verilerin Toplanması

Çalışmanın verileri toplanırken her gün bir anne ve çocuğu ile araştırmacılar görüşme yapmışlardır. Araştırmaya gönüllü katılan çocuklardan önce resim çizmeleri, sonra açık uçlu sorulara yazılı cevap vermeleri sağlanmıştır. Çizdikleri resimdeki görselleri ve olayları anlatmaları istenmiştir. Çocuklar anlatırken hem çocuktan hem anneden onayları alınarak ses kaydı oluşturulmuştur. Çocukların kendilerini rahat hissetmeleri için resim çizme yöntemi kendi ev ortamlarında uygulanmıştır. Çocukların COVID-19 riskinden korunması için araştırmacıların hastalık semptomları bulunmamakta olup ateş ölçerle ölçümleri yapıldıktan sonra çocukların evine giriş yapılmıştır. Eve girişte el hijyeni, maske ve fiziksel mesafe (2 metre) kurallarına dikkat edilmiştir. Ayrıca araştırmacının yanında getirdiği örtü oturulacak alana örtülmüştür. Görüşme sonrası örtü içe katlanarak bir çantaya kaldırılmıştır. Evden çıkışta odanın havalandırılması sağlanmıştır. Görüşme yapılırken ebeveyninin yanında olmasını isteme/istememe kararı çocuğun tercihine bırakılmıştır. Tüm çocuklar annelerinin yanında olmasını istemişlerdir. Önceden çalışma için annelere bilgi verilerek resim çizmede kullanılacak malzemelerin çocuğun kendine ait olması istenmiştir. Gerekli hijyen kuralları ve ortamı sağlandıktan sonra çocukla tanışılmıştır. Çizimlerde kullanılan kâğıt ve kalemlerin renk seçimi çocuğa serbest bırakılmıştır. Çocuk resim çizmesi için ayrı bir odaya alınmıştır. Demografik bilgilere yönelik soru formundaki sorular anneler tarafından doldurulmuştur. Çocukların resim çizmesi ve soru formunu cevaplama süresi 50-60 dakika arasında değişmiştir. Görüşme sırasında 20 dakika bir ortam havalandırılıp 5-10 dk. dinlenme arası verilmiştir.

Verilerin Değerlendirilmesi

Ebeveynlerin doldurdıkları soru formuna verdikleri yanıtların değerlendirilmesinde SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler olarak sayı, yüzde, ortalama ve standart sapmadan yararlanılmıştır. Çocukların soru formundaki her soruya verdikleri cevaplar kendi ifadeleri ile bulgular bölümünde sunulmuştur. Resimler ve çocukların ses kaydı, "Resim Analizi ve Psikolojik Testler Değerlendirme" sertifikasına sahip araştırmacı (HZ) ve dış bağımsız çocuk gelişimi uzmanı tarafından değerlendirilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan çocukların yaş ortalaması 8.41 ± 1.22 (min.7-max.11), %58.8'i kız, %76.5'i devlet okulunda eğitim görmektedir. Annelerin yaş ortalaması 37.7 ± 2.46 (min.33-max.41), mesleklerinde ortalama çalışma süreleri 16.11 ± 4.24 yıl (min.10-max.24)'dir. Çalışmaya katılan annelerin %64.7'sinin lisans mezunu, %41.2'sinin yoğun bakımda görevli olduğu, %82.4'ünün hem gündüz hem gece vardiyasında çalıştığı saptanmıştır. Çocukların babalarının %35.3'ü (n:6) sağlık alanında çalışmaktadır. Çocukların tamamının evinde hem internet hem de tablet bulunmakta ve karantina sürecinde on-line derslerine devam etmektedirler. Ayrıca ebeveyne ait olan akıllı telefon kullanma oranları %76.5 olduğu görülmüştür. Çocukların tamamı annelerine sarılma, dokunma ve öpme konusunda sınırlandırılmış olup üç çocuğun aynı evde yaşadığı aile bireylerinde COVID-19 pozitif tanısı alan olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Araştırmaya katılan çocuklardan COVID-19 ile ilgili ne düşünüyorlarsa, akıllarına ilk ne geliyorsa bunun resmini çizmeleri istenmiştir. Çocuklardan üç tanesi tek renk kalem kullanırken diğer çocuklar birden fazla renk kullandılar. Resim çiziminden sonra açık uçlu altı soru ile çizdiği resim, COVID-19 ve pandemi sürecini yanıtlamaları istenmiştir. Çocukların resim yorumları ve ifadeleri içerik analizi sonucu elde edilen tema ve kodlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tema 1: Çocukların resme yansıyan duyguları

Olumlu duygular

Heyecan, Mutluluk

E7 'çok heyecanlandım, güzel resim yapmak istedim', K8 'virüsün resmini yapacağım için çok mutlu oldum.'

Olumsuz duygular

Üzgün, Öfke, Korku

E8 'çok üzgünüm ve çok öfkeliyim', K10 'virüsü çizirken içimde bir korku oldu'.

Çocuklardan biri hiçbir şey hissetmediğini (E9), diğer çocuklar (n:6) ise resmi çizerken önlemlere uyulursa herkesin sağlığına kavuşabileceğini düşündüklerini belirttiler.

Tema 2: Çocukların resimlerinin teması

Virüsün hayal edilen görüntüsü

Table 1. Annelerin ve çocukların demografik özellikleri

Değişkenler (N:17)		Mean ± SD
Annenin Yaşı		37.70±2.46
Çocuğun Yaşı		8.41±1.22
Annenin Hemşire Olarak Mesleki Yılı		16.11±4.24
		n
Cinsiyet	Kız	10
	Erkek	7
Okul türü	Devlet	4
	Özel	13
Anne Eğitim Durumu	Lisans	11
	Lisansüstü	6
Annenin hemşire olarak görev yeri	Pandemi Kliniği	5
	Pandemi Yoğun Bakım	7
	Pandemi Acil Birimi	2
	Pandemi Polikliniği	3
Baba Sağlık Çalışanı mı?	Evet	6
	Hayır	11
Evde İnternet	Evet	17
	Hayır	-
Evde on-line ders	Evet	17
	Hayır	0
Tablet kullanma durumu	Evet	17
	Hayır	-
Akıllı telefon kullanma durumu	Evet	13
	Hayır	4
COVID-19 olan aile üyesi	Evet	3
	Hayır	14
Anne ile yakın teması kesme durumu	Evet	-
	Hayır	17

K10 ‘mikrop kırmızı ve çok kızgın, insanlara tutunacak kolları var’, K11 ‘virüs mor renkli, benekli ve uzun bir sürü kolu var, kollarıyla insanları yakalıyor’, K8 ‘virüslerin büyük olanları da var, küçük küçük olanları da var.’

Korunma yolları

K9 ‘hem insanlar hem de köpekler maske takmalıdır, mesafe kuralına uymalıdır’, E9 ‘bu

Yusuf, evden çıkarken ve eve girerken ellerini yıkıyor, arkadaşlarıyla mesafesini koruyor, asla el sıkıyor, ayakkabılarını tokuşturuyorlar’, E7 ‘ellerimizi sık sık yıkamalıyız’, ellerimizi sık yıkamamız gerekiyor’, K8 ‘açık havada mesafeli yürümeliyiz.’

Tablo 2. Tema ve kodlar

Tema 1: Çocukların resme yansıyan duyguları	
Olumlu duygular	Heyecanlı Mutlu
Olumsuz duygular	Üzüntü Öfke Korku
Nötr olma	Hiçbir şey hissetmeme
Tema 2: Çocukların resimlerinin teması	
Virüsün hayal edilen görüntüsü Korunma yolları Kahraman sağlık çalışanları Dünyanın mutsuzluğu	
Tema 3: Pandemi sürecini algılama durumu	
Olumlu algılar	Aile ile vakit geçirme Kısıtlamanın sınırlı olması COVID-19 kontrolünün sağlanması Sağlıklı olma
Olumsuz algılar	Sosyal yaşam sınırlaması Annesinin sağlığına ilişkin endişenin oluşması

Kahraman sağlık çalışanları

K7 ‘virüs ülkemize Çin’den bulaştı ama sağlık çalışanları mikropları yenecekler’, E7 ‘hastanelerin su tabancası var, sularla mikropları öldürüyorlar’, K8 ‘annem beni virüsten korur, ona güveniyorum’, E9 ‘hastanede hemşireler hastaları iyileştiriyor’, E9 ‘virüsü öldüren ilaç üretimi yapan e-fabrika da üretilen ilaçlar virüsü öldürdüğünde telefon ekranına virüs öldü mesajı geliyor.’

Dünyanın mutsuzluğu

K7 ‘resimdeki bulutlar, ağaçlar, kız çocuğu ve erkek çocuğu çok üzgün sadece virüs gülüyor, virüs mutlu’, E8 ‘dünya çok üzgün ve maske takıyor.’

Tema 3: Pandemi sürecini algılama durumu

Olumlu algılar

Aile ile vakit geçirme

E7, K8, K9 ‘Ailemle beraber olmak iyi hissettiriyor, evde ailemle birlikte zaman geçiriyorum’, K11 ‘Evimde güvende olmak bana iyi geliyor.’

Kısıtlamanın sınırlı olması

E8 ‘bilgisayarda daha fazla oyun oynayabiliyorum’, K7 ‘çocuklar için sokağa çıkma izin günlerinin olması çok güzel.’

COVID-19 kontrolünün sağlanması

K8 ‘Annem virüsle mücadele etmek için çok yoğun çalıştı birçok hastayı iyileştirdi ve hastalar azaldı’, K9 ‘insanların bütün kurallara uyması ile bu virüsün biteceğini hissediyorum’, E8 ‘Kurallara uymayan insanlar yüzünden çok kişi ölüyor’, K9 ‘herkes temizliğine dikkat ediyor’, E10 ‘vaka sayıları her gün azalıyor, virüs bitmek üzere.’

Sağlıklı olma

E9 ‘Ailemden kimse hasta olmadı’, K10 ‘annem virüse yakalanmadı.’

Olumsuz etkileri

Sosyal yaşam sınırlaması

E7 ‘sevdiğim dükkânlar ve oyuncakçılar kapalı’, K7 ‘çocukların marketlere girmeleri yasak’, K11 ‘okula gidemiyorum, çok üzülüyorum’, E9 ‘arkadaşlarımı göremiyorum, top oynayamıyorum’, K9 ‘sevdiğilerime, akrabalarımın sarılamıyorum.’

Annesinin sağlığına ilişkin endişenin oluşması

K9 ‘anneme sarılıp öpemiyorum’, E7 ‘anneme virüs bulaşmasından, hasta olmasından çok korkuyorum’, K8 ‘annemin ölmesinden çok korkuyorum’, K9 ‘annemin çok nöbet tutması ve hasta olmasından korkuyorum’.

“Sence ailen senin daha iyi hissetmene yardımcı olmak için şimdiye dek neler yaptı?” sorusuna; annem ya da babam hep yanımdaydı, ailemle çok güzel vakit geçirdim, oyun oynadık, bazen onlarla uyudum, tableti kullanmama izin verdiler (E7, K8, K10, E7, K8, E9, E9, K7, K9, E9, K9, K10, 11), beni hastalıktan korudular (E7, K7, E8) yanıtlarını vermişlerdir. “Sence ailen senin daha iyi hissetmeni sağlamak için daha neler yapmasını isterdin?” sorusuna; daha fazla bilgisayarda oyun oynamama izin verseler (E8), istediğim oyuncakları alsınlar (E7, K7, E9), piknik ya da parka götürsünler (E7, K8, E9), annem artık hemşirelik yapmasın (K8, 10), her şeyi yaptılar, sağlıklı olsunlar yeter, başka hiçbir şey istemem (E7, K8, E9, K7, K9, K9, K10, K11) şeklinde yanıtlamışlardır. Araştırmacı ve çocuk gelişimi uzmanının resim analizi değerlendirmelerine göre; 11 çocuğun oldukça kaygılı olduğu, 6 çocuğun ise gayet mutlu olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Bazı resimlerdeki ayrıntılara göre; resimde elleri büyük çizen çocuğun el yıkamaya odaklandığını, virüsü büyük ve kızgın çizenlerin virüsü insanlardan daha büyük gördüklerini, maske takma, dezenfektan kullanma ve mesafeyi koruma kurallarına uyulmasının önemini vurguladıklarını resimlerden yorumlanmıştır (Resim 1).

Resim 1. Çocukların resimleri

Tartışma

Anneleri pandemi hastanesinde hemşire olarak görev yapan 7-11 yaş arasındaki çocukların COVID-19 algılarının çizdikleri resimlere göre belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın öne çıkan bulgularına yönelik tartışma aşağıda sunulmuştur. Enfeksiyona yakalanma riski, hayal kırıklığı, can sıkıntısı, yetersiz okul eğitimi, arkadaşlarıyla yüz yüze görüşememe durumunun uzun sürmesi çocuk üzerinde kalıcı psikolojik etkilere neden olabilir (Wang ve ark., 2020). Bu çalışmada çocuklar resimlerinde virüs ile ilgili önemlerin alınmasının önemini vurguladılar, virüsün kızgın ve öfkeli olduğunu, temizliğin öneminden bahsettiler. Yapılan benzer bir çalışmada 17 ülkeden 4-14 yaş aralığındaki 55 çocuğun COVID-19 algılarını yansıttıkları resimlerde benzer sonuçlar elde edilmiştir. Çocuklar mesafe, temizlik, maske, sokağa çıkma yasağı, okula gidememe, evde bilgisayar kullanma hallerini resimlerinde göstermişlerdir (Foster ve ark., 2020). Farklı ülkelerde farklı kültürlerdeki çocukların COVID-19 algıları benzer özellik göstermekte idi. Çocukların kelimelerden çok resim çizerek duygularını daha iyi anlattıkları görülmektedir. Bazen çocukların neler hissettiklerini anlamak için resim çizdirme

yönteminin kullanılması onları anlamamızda yol gösterici olabilmektedir.

Çalışmadaki çocukların tamamının annelerine sarılıp öpemedikleri belirlendi. İrlanda’da influenza salgınında görev alan hemşirelerle yapılan araştırmada, hemşirelerin kendilerine yakın olan aile bireylerine hastalık bulaştırmaktan endişe duydukları özellikle çocuklarına (%77) enfeksiyon bulaştırmaktan korktukları bildirilmiştir (McMullan ve ark., 2016). Benzer başka bir araştırmada pandemide sağlık çalışanlarının enfeksiyon kapıp hastalandığında çocuğuna bakamamaktan ve çocuklarına da hastalığı bulaştırmaktan korktukları belirtilmiştir (Gavin ve ark., 2016). Anne çocuk arasındaki yakın temasın kısıtlanması hem anne hem çocuk için son derece üzücü ve stresli bir durumdur. Çocuğun yaşına uygun oyun şekli ya da onun anlayabileceği kelimeler ile neden yakın temasın olamaması gerektiğinin açıklanması, gerekirse uzman desteğinin alınması önerilebilir.

Çocukların genelde önlemlerle (maske, el yıkama, fiziksel mesafe, evde kalma) ilgili alınması gereken tedbirlerin farkında oldukları, aile bireyleri ile beraber vakit geçirdiği, uzaktan eğitime telefon, tablet gibi teknolojik cihaz kullanarak devam

ettikleri saptandı. İtalyan ve İspanyol çocukların (3-18 yaş) ebeveynleri (n:1143) ile yapılan araştırmada ebeveynler çocuklarında (%85.7) duygusal ve davranışsal değişiklikler olduğunu, İspanyol çocuklarda daha fazla psikososyal semptomların (konsantrasyon güçlüğü, can sıkıntısı, sinirlilik, huzursuzluk, endişe ve yalnızlık hissi) görüldüğünü ifade etmişlerdir. Ayrıca daha sık tablet kullandıkları, fiziksel aktivitelerinin azaldığı ve ailenin bir arada olmasının zorlaştığı da vurgulanmıştır (Orgilés ve ark., 2020). Yapılan başka bir nitel araştırmada çocukların (4-10 yaş) pandemi kısıtlamasına uyum sağladıkları (%92.57), sinirli oldukları (%53.53), ebeveynleriyle yatmayı/uyumayı istedikleri (%26.48), kelime haznesinin kötüleştiği (%5.48), enürezis (%2.84) geliştiğini rapor etmişlerdir (Pisano ve ark., 2020). Okulların kapatılması enfeksiyonun yayılmasını önlemede uygulanan yöntemlerden biridir. Okulların kapatılmasıyla çocukların eğitimlerinin kesintiye uğraması söz konusu olduğu için bu durum beraberinde birçok sorunu ortaya çıkmasına neden olabilir. Ayrıca çocukların evde bakımının kim tarafından nasıl sağlanacağı da bir başka önemli sorundur (Brooks ve ark., 2020). Çin’de sokağa çıkma yasağında olan çocukların psikolojik sorunlarını ele almak ve etkilerini hafifletmek için ebeveynlerin kullandıkları yöntemler; medya kullanımı, kitap okuma ve fiziksel aktivite uygulamalarıdır (Jiao ve ark., 2020). Viner ve arkadaşları (2020) sistematik derleme incelemesinde okulların kapatılması ölümlerin %2-4 oranında azalmasını sağladığını bildirmişlerdir. Türkiye’de anne ve babası sağlık çalışanı olan ebeveynlerden birine yıllık izin kullanma hakkının tanınması, diğer kurumlarda çalışanlara esnek çalışma imkanlarının sunulması ile çocuklar evde aileleriyle daha fazla vakit geçirebildikleri için pandemiye uyum sağlamları kolaylaştırılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı’nın hazırladığı uzaktan eğitimler ile eğitimler düzenli olarak hem televizyondan hem internet üzerinden yürütülmektedir. Çalışmamızda bazı çocukların ölüm sayılarını takip ettiği, annesinin ölmesinden, hastalanmasından korktuğu, annesinin nöbet tutmasını ve hemşirelik yapmasını istemediği bulguları elde edildi. Sosyal medyanın dünyadaki pandemi haberleri yetişkinlerde ve çocuklarda endişenin, stresin artmasına sebep olmaktadır. Çocukların COVID-19 ile ilgili düşüncelerini anlayabilmek için onları dinlemek gerekir (Dalton ve ark., 2020). Yapılan bir nitel çalışmada hemşireler özellikle nöbetçi oldukları günlerde

çocuklarına 7 gün 24 saat bakabilecek çocuk bakımı desteği talep etmektedirler. Çalışma saatleri ve çalışma koşulları iyi ayarlanırsa annelik ve hemşirelik rollerinde çatışma ya da çakışma yaşamayacaklarını düşünmektedirler (O’Sullivan ve ark., 2009). Başka bir araştırmada pandemi döneminde bir anne (hemşire değil) çocuğunun kaygısıyla başa çıkmakta zorlandığını, ‘Anne ölecek misin?’ diye sorduğunda yüreğinin paramparça olduğunu ifade etmiştir (Sprang ve Silman, 2013). Çocukların yanında COVID-19 ile ilgili haber ya da sohbetlerin en aza indirilmesi, vaka-ölüm haberlerinin izletilmemesi gerekir. Hemşirelik mesleğinin zorluklarından olan nöbet tutma ve enfeksiyon kapma riskleri hem Türkiye’de hem dünyada benzer özelliktedir. Mesai saatlerinin iyileştirilmesi, yeterli koruyucu ekipman sağlanması ve en önemlisi nöbette olan annenin çocuklarının güvenilir kişiler tarafından bakım ve gözetiminin sağlanması gerekir. Böylece hem annenin hem çocuğun endişeleri azaltılabilir. Çocuğun güvende olduğunu bilen annenin mesleğini icra ederken daha istekli çalışması da sağlanmış olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

COVID-19 insanları tehdit eden ilk virüs değil ama son da olmayacaktır. Pandemiler nadir görülmesine rağmen çocukların ve ailelerin hayatını etkileyecek yıkıcı potansiyel etkiye sahiptir. Çocukları korumak, bakımlarını sürdürmek ve ebeveynleri aileleri güçlendirme stratejileri geliştirilmelidir. Çocuklarının bakımı ve güvenliği konusunda endişe duyması veya çalışma şartlarının çok ağır ve stresli olması gibi faktörler çalışan anne ve çocuğu arasındaki etkileşimi olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Pandemi gibi olağanüstü durumlarda anne ve çocuk arasındaki bağın zarar görmemesi adına hemşire annelerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerekir. Çocuklar iyi gözlemcilerdir; ebeveynlerinde, arkadaşlarında ve çevresindeki insanlarda acı, korku ve kaygı olduğunda kolayca anlayabilirler. Pandemi durumu hakkındaki bakış açıları, etraflarındaki insanların davranışlarına bağlıdır. Sağlık profesyonellerinin çocukları ebeveynleri ile ilgili endişe duymaktadırlar. Çocukların endişelerini anlamak ve azaltabilmek için sosyal ve psikolojik destek almaları önerilebilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın tek merkezdeki bir pandemi hastanesinde görevli hemşirelerin çocuklarıyla

yapılmıştır. Hemşire anneler pandemi sürecinde yoğun ve nöbetli çalışmaları nedeniyle görüşme için randevu ayarlamakta zorlanılmıştır. Çalışma sadece 7-11 yaş grubunda yer alan çocuklarla gerçekleştirilmiştir. COVID-19 bulaş riski ile ilgili önlem alınmasına rağmen karşılıklı hastalık bulaştırma riski nedeniyle tedirginlik yaşanmıştır. Araştırmacıların ve çocukların maske takmaları ve fiziksel mesafeye dikkat etmeleri araştırmacı ve çocuk arasındaki iletişimi sınırlı tuttuğu için kısıtlılıklar arasında yer almaktadır.

Teşekkür

Araştırmaya katılan hemşirelere ve çocuklarına, resimleri yorumlamasında katkı sağlayan Çocuk Gelişimi Uzmanı Dilek İNCEKARA 'ya teşekkür ederiz.

Araştırmanın Etik Yönü/ Ethics Committee

Approval: Araştırmaya başlamadan önce T.C. Sağlık Bakanlığı <https://bilimselarastirma.saglik.gov.tr/> sitesi üzerinden araştırmanın yapılabilmesi için yazılı onam (2020-05-18T17_24_13) alınmıştır. Daha sonra, çalışmanın yapılabilmesi için pandemi hastanesinden kurum izni, Sakarya Üniversitesi Tıp Fakültesi Girişimsel Olmayan Etik Kurulu'ndan (22/05/2020-290) etik kurul onayı ve bütün katılımcı ebeveynlerden ve çocuklarından çalışmaya katılmaya gönüllü olduklarına dair hem yazılı hem sözlü onamları alınmıştır. Araştırma etiği çerçevesinde katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamıştır. Bu nedenle katılımcı çocukların cinsiyetleri kız (K), erkek (E) olarak gösterildi, cinsiyetin yanına çocuğun yaşı yazıldı. Örneğin; E8 olarak yazan kodlamanın açıklaması erkek sekiz yaşında anlamına gelmektedir. Çalışmaya katılan tüm çocuklara kod tanımlaması yapılmıştır.

Hakem/Peer-review: Dış hakem değerlendirmesi.

Yazar Katkısı/Author Contributions: Fikir/kavram: ÖT, HZ; Tasarım: NÇ; Danışmanlık: NÇ; Veri toplama ve/veya Veri İşleme: ÖT, HZ; Analiz ve/veya Yorum: ÖT, HZ, NÇ; Kaynak tarama: ÖT, HZ; Makalenin Yazımı: ÖT, HZ, NÇ; Eleştirel inceleme: ÖT, HZ, NÇ.

Çıkar çatışması/Conflict of interest: Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması belirtmemişlerdir.

Finansal Destek/Financial Disclosure: Bu araştırma için finansal destek alınmamıştır.

Çalışma Literatüre Ne Kattı?

- COVID-19 pandemisinde çocuk ile uygun iletişim kurulmalı ve gereksiz korkudan uzaklaştırılarak sürecin kontrol altına alınacağı konusunda açık ve net bilgilendirme yapılmalıdır.

- Sağlık çalışanlarının çocuklarının pandemide bakım, beslenme, eğitim gibi durumlarda sıkıntılar yaşadığı bilinmektedir. Hemşirelerin ebeveynlik rolünü

sürdürecekle destekleyici stratejilerin artırılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Bosnalı O, Tander B. (2020). COVID-19 pandemisi ve çocuk cerrahisi. *Çocuk Cerrahisi Dergisi*, 34 (1), 1-8. <https://doi.org/10.5222/JTAPS.2020.62333>.
- Brooks SK, Smith LE, Webster RK, Weston D, Woodland L, Hall I ve ark. (2020). The impact of unplanned school closure on children's social contact: rapid evidence review. *Euro Surveill*, 25 (13), 1-10. <https://doi.org/10.2807/1560-7917.ES.2020.25.13.2000188>.
- Capurso M, Dennis JL, Salmi LP, Parrino C, Mazzeschi C. (2020). Empowering children through school re-entry activities after the COVID-19 pandemic. *Continuity in Education*, 1(1), 64-82. <https://doi.org/10.5334/cie.17>.
- Çalışkan Y. (2020). COVID-19 pandemisi ve karantina sürecinde çocuk ruh sağlığı. *Medical Research Reports*, 3 (Supp 1), 149-154.
- Çaykuş ET, Mutlu Çaykuş T. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: Ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 95-113.
- Dalton L, Rapa E, Stein A. (2020). Protecting the psychological health of children through effective communication about COVID-19. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4 (5), 346-347. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30097-3](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30097-3).
- Dilci T. (2017). Çocuk resimlerini okuyabilmek sorunlar ve çözümler. 2. Baskı. Eğitim Yayınevi Konya, s. 43.
- Erdoğan Ç, Turan T, Pınar B. (2020). Çocukların kendi çizimleri ile çocuk yoğun bakım ünitesi deneyimleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Pediatrics*, 29 (2), 92-8. <https://doi.org/10.5336/pediatr.2020-73767>.
- Foster M, Carter B, O'Sullivan TA. (2020). Quaye, A. (Eds). The international network for child and family centred care (2020) Our COVID-19 Artwork www.infcc.weebly.com.
- Gavin B, Hayden J, Adamis D, McNichola F. (2020). Caring for the psychological well-being of healthcare professionals in the Covid-19 pandemic. *Crisis. Irish Medical Journal*, 113 (4), 51. <https://www.irishpsychiatry.ie/wpcontent/uploads/2020/04/Caring-for-the-Psychological-Well-Being-of-Healthcare-Professionals-in-the-Covid-19-Pandemic-Crisis-IMJ-2020.pdf>.
- Jiao WY, Wang LN, Liu J, Fang SF, Jiao FY. (2020). Pettoello-Mantovani M, et al. Behavioral and Emotional Disorders in Children during the COVID-19 Epidemic. *Journal of Pediatrics*, 221, 264-266. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.03.013>.

- Kortesluoma RL, Punamäki RL, Nikkonen M. (2008). Hospitalized children drawing their pain: the contents and cognitive and emotional characteristics of pain drawings. *Journal of Child Health Care*, 12(4), 284-300. <https://doi.org/10.1177/1367493508096204>.
- Kurt Demirbaş N, Sevgili Koçak S. (2020). 2-6 yaş arasında çocuğu olan ebeveynlerin bakış açısıyla COVID-19 salgını sürecinin değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 328-49.
- Küçük Biçer B, İlhan MN. (2020). COVID-19'un çocukların sağlığı üzerine etkisi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Özel Sayı: 103-111.
- Liu JJ, Bao Y, Huang X, Shi J, Lu L. (2020). Mental health considerations for children quarantined because of COVID-19. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4 (5), 347-349. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30096-1](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30096-1).
- McMullan C, Brown GD, O'Sullivan D. (2016). Preparing to respond: Irish nurses' perceptions of preparedness for an influenza pandemic. *International Emergency Nursing*, 26, 3-7. <https://doi.org/10.1016/j.ienj.2015.10.004>.
- Orgilés M, Morales A, Delveccio E, Mazzeschi C, Espada JP. (2020). Immediate psychological effects of the COVID-19 quarantine in youth from Italy and Spain. <https://www.researchgate.net/publication/340763347-Immediate-psychological-effects-of-the-COVID19-quarantine-in-youth-from-Italy-and-Spain>, 1-13. 10.31234/osf.io/qaz9w.
- O'Sullivan TL, Amaratunga C, Phillips KP, Corneil W, O'Connor E, Lemyre L ve ark. (2009). Prehospital and Disaster Medicine, 24 (4), 321-5. <https://doi.org/10.1017/s1049023x00007044>.
- Pisano L, Galimi D, Cerniglia L. (2020). A qualitative report on exploratory data on the possible emotional/behavioral correlates of Covid-19 lockdown in 4-10 years children in Italy. <https://psyarxiv.com/stwbn/> 2020, 1-22. 10.31234/osf.io/stwbn.
- Sprang G, Silman M. (2013). Posttraumatic stress disorder in parents and youth after health-related disaster. *Disaster Med Public Health Preparedness*, 7, 105-110. <https://doi.org/10.1017/dmp.2013.22>.
- Şen Beytut D, Bolışık B, Solak U, Seyfioğlu U. (2009). Çocuklarda hastaneye yatma etkilerinin projektif yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2 (3), 35-44.
- Topbaş S, Birol NY, Çiftçi HB, Polat B, Kırımtay B, Yılmaz A. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde dil ve konuşma terapisi yönetimi: "Şimdi ne yapmalıyız?". *Dil, Konuşma ve Yutma Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1-30.
- Üztemur S, Dinç E. (2018). Ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançlarının keşfedilmesinde öğrenci merkezli bir yaklaşım: Çiz-Yaz-Anlat Tekniği. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(3), 566-592. <http://doi.org/10.7596/taksad.v7i3.1579>.
- Viner RM, Russell SJ, Croker H, Packer J, Ward J, Stansfield C ve ark. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review. *Lancet Child Adolesc Health*, 4, 397-404. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30095-X](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30095-X).
- Wang G, Zhang Y, Zhao J, Zhang J, Jiang F. (2020). Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *The Lancet*, 395, 945-947. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30547-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30547-X).